

ΓΝΩΜΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΕΚΟΥΝΔΟ

Τὸ 1964, ὁ διάσημος ἀμερικανὸς φιλόλογος Ben Edwin Perry δημοσίευσε μιὰ ἔκδοση τοῦ *Βίου* καὶ τῶν *Γνωμῶν* τοῦ Σεκούνδου τοῦ Σιωπηλοῦ¹. Στὴν ἔκδοση τῶν *Γνωμῶν* ποὺ δημοσίευσα δώδεκα χρόνια ἀργότερα στὴ «Δωδώνη»² ἔδειξα, νομίζω, ὀρισμένες ἀτέλειες τῆς ἔκδοσης Perry. Ἀντίθετα, σ' ἓνα πρόσφατο ἄρθρο του³, ὁ μαθητὴς τοῦ Perry Ἰ.- Θ. Παπαδημητρίου βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιτεθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία μου μὲ ἀτεκμηρίωτες ὅμως κατηγορίες⁴. Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸ νὰ ἀπαντήσω σ' αὐτὲς τίς κατηγορίες.

Ἔτσι, στὴ σημείωση 1 τῆς ἐργασίας του ὁ Παπαδημητρίου μοῦ καταμαρτυρεῖ ὅτι χρησιμοποίησα τὸν λαθασμένον τίτλο «Οἱ γνώμες τοῦ Σεκούνδου» καὶ στὴ σημ. 2 συμπληρώνει τὴν κατηγορία του: «although there is no manuscript evidence for such a title (see the *apparatus cr.* of Perry and Papatomopoulos). The error appears in the title of old editions of the text (see, e.g., below note 16), in the *LSJ*⁹ references, and is repeated also in the title and the discussion of the text in Papatomopoulos' recent edition. Nevertheless, there can be no doubt, particularly after L. W. Daly's detailed treatment of the subject in his *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti Philosophi and the Question - and - Answer Dialogue*, Urbana, Illinois, 1939 (= *Illinois Studies in Language and Literature*, XXIV, no. 1), that the second part of *Secundus* belongs to a different and well-established literary form, namely, the Question-and-answer dialogue, which is also known under a variety of other terms». Ἡ κατηγορία αὐτὴ εἶναι ἄστοχη, γιατί στὴ σελ. 14 τῆς ἔκδοσης Perry μπορεῖ κανεὶς νὰ διαβάσει:

1. B. E. Perry, *Secundus the Silent Philosopher* (The Greek Life of *Secundus*, critically edited and restored so far as possible together with translations of the greek and oriental versions, the latin and oriental texts, and a study of the tradition. Published by the American Philological Association, Ithaca, N.Y., 1964).

2. Μ. Παπαθωμόπουλου, *Οἱ Γνώμες τοῦ Σεκούνδου*, στὴ *Δωδώνη* 5, 1976, σελ. 369-391.

3. John - Theophanes A. Papademetriou, *Notes on the vocabulary of *Secundus Taciturnus**, στὸ *Glotta* 56, 1978, σελ. 73-87.

4. Ἀναρωτιέται κανεὶς πῶς ἓνα τόσο σοβαρὸ περιοδικὸ ὅπως τὸ *Glotta* φιλοξένησε ἓνα ἄρθρο ποὺ περιέχει τέτοιες ἀτεκμηρίωτες κατηγορίες.

P. Cod. Paris. Gr. 854... Title: Σεκούνδου τοῦ σοφοῦ γνώμαι.

Pc. Cod. Paris. Gr. 1277... Title: Σεκούνδου φιλοσόφου <γνώμαι?>.

N. Cod. Neapol. Borb. 2, D 4... Title: Γνώμαι τοῦ σοφοῦ Σεκούνδου.

A. Cod. Athous Laurensis 1309... Title: Γνώμαι τοῦ σοφοῦ Σεκούνδου.

Συνεπῶς ὑπάρχει «manuscript evidence for such a title» πού τήν παρέχουν τρία (ἢ τέσσερα;) ἀπό τὰ δέκα χειρόγραφα πού σώζουν τὸ κείμενο. Ἄλλὰ ὁ τίτλος αὐτὸς εἶναι, ὅπως τὸ σημειώνει ὁ ἐπικριτὴς μου, καὶ ὁ παραδοσιακὸς τρόπος πού δηλώνεται τὸ κείμενο αὐτὸ στὶς παλαιότερες ἐκδόσεις καὶ στὸ *LSJ*⁹. Τώρα, ἂν ὁ L.W. Daly¹ καὶ ὁ Perry μετὰ ἀπὸ αὐτὸν προτιμοῦν νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὴ γνώμη τοῦ Krumbacher² καὶ νὰ ὀνομάζουν τὶς *Γνώμες* a Question - and - answer dialogue, δὲν νομίζω ὅτι αὐτὸ ἔχει καμιὰ ἰδιαίτερη σημασία ἢ πὼς ἀλλάζει τίποτε ἀπολύτως, γιὰτὶ δὲν πρόκειται γιὰ κανένα ὄρο καθιερωμένο ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ παράδοση ἀλλὰ γιὰ ἓνα ὄρο πού χρησιμοποίησε ὁ Krumbacher, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει ἓνα λογοτεχνικὸ εἶδος, πού ὅμως, κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδημητρίου, «is also known under a variety of other terms».

Στὴ συνέχεια ὁ ἐπικριτὴς μου μοῦ καταμαρτυρεῖ ὅτι δὲν δίνω καμιὰ ἐξήγηση γιὰ τὸ ὅτι ἐκδίδω μόνο αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ κειμένου καὶ ὄχι καὶ τὸν *Βίο* χωρὶς καὶ νὰ τὸ σημειώσω: «Thus, a reader unfamiliar with the text would not suspect that this is not Secundus' entire work». Ἄλλὰ ἀπὸ τὴ σελ. 369 τῆς μελέτης μου ὅπου γράφω «... γιὰτὶ μᾶς δίνει τὸν *Βίο* τοῦ φιλοσόφου καὶ τὶς *Γνώμες*... Τὸ ἐλληνικὸ κείμενο τοῦ *Βίου* σώζεται σὲ ἓνα μόνο κώδικα... Ἀντίθετα τὸ ἐλληνικὸ κείμενο τῶν εἴκοσι *Γνωμῶν* σώζεται ὄχι μόνο στὸν R ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους ἑννέα κώδικες...» καὶ ἀπὸ τὴ σελ. 370 ὅπου γράφω «Ἡ ἀνάγνωση καὶ τῶν δέκα ἐλληνικῶν κωδίκων καὶ ἡ συνεξέταση τῶν ξενόγλωσσων μεταφράσεων...» καταλαβαίνει ὁ ὁποιοσδήποτε ὅτι ἔχουμε δύο μέρη, τὸν *Βίο* καὶ τὶς *Γνώμες*, καὶ ὅτι ἐγὼ περιορίζομαι νὰ ἐκδώσω μόνο τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ ἔργου: ἦταν λοιπὸν περιττὸ νὰ τὸ δηλώσω, ἀφοῦ μάλιστα ὁ τίτλος τοῦ ἄρθρου μου ἦταν σαφής, ὅπως ἦταν περιττὸ νὰ πῶ γιὰτὶ ἐκδίδω μόνο τὶς *Γνώμες*· εἶναι προφανές ὅτι ἐκδοτικὸ πρόβλημα δὲν παρουσιάζει τόσο ἓνα κείμενο πού ἔχει πρόσφατα ἐκδοθεῖ καὶ πού σώζεται σὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο ὅσο ἓνα κείμενο πού σώζεται σὲ πολλὰ χειρόγραφα τῶν ὁποίων ἡ ταξινόμηση καὶ ἡ ἀξιοποίηση μπορεῖ νὰ φανεῖ ἐλαττωματικὴ σὲ ἓνα μεταγενέστερο μελετητῆ.

Συνεχίζοντας ὁ ἐπικριτὴς μου γράφει: «Generally, this edition is hasty and rests on premises which cannot be accepted... Since detailed cri-

1. L. W. Daly, *δ.π.*, σελ. 11-44.

2. K. Krumbacher, *Geschichte d. Byz. Litteratur* (München 1897), σελ. 65, 75 καὶ 141.

ticism on Papathomopoulos' edition is beyond the scope of this paper, suffice it here to state that I have chosen to base my research on the scholarly edition of Perry. I have also made limited use of Papathomopoulos' work, and its main usefulness to me was the correction of some typographical errors and minor omissions in Perry's edition».

Σχετικά με αὐτὲς τὶς «errors and minor omissions» ὁ ἐπικριτὴς μου θὰ ἔπρεπε ἀκριβέστερα νὰ πεῖ πῶς πρόκειται γιὰ 85 παραναγνώσεις (καὶ ὄχι τυπογραφικὰ λάθη) τοῦ Perry¹ ποὺ ἐπισημαίνω σὲ ἓνα κείμενο ποὺ ἔχει ἑκταση 70 γραμμῶν. Ὅσο γιὰ τὸν συνοπτικὸ καὶ ἀτεκμηρίωτο ἀφορισμὸ ὅτι ἡ ἔκδοσή μου εἶναι βιαστικὴ καὶ στηρίζεται σὲ ἀπαράδεκτες βάσεις, νομίζω ὅτι εἶναι δεοντολογικὰ ἀπαράδεκτος. Περιμένω ὅμως ἀνυπόμονα νὰ βρεῖ ὁ ἐπικριτὴς μου τὸν καιρὸ νὰ κάνει detailed criticism τῆς ἔκδοσής μου, καὶ νὰ μὴν ἀρκεῖται σὲ παπικούς ἀφορισμοὺς.

Στῆ σημείωση 2, ὁ ἐπικριτὴς μου ἀναρωτιέται γιὰτι χρονολογῶ τὸν Parisinus Graecus 1555 A² (ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ Perry³)

1. Καὶ στὸ ἄρθρο μου *Aesopica I* (στὸ *Πλάτων* 26, 1974, σελ. 280-302) εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω ὅτι ὁ Perry ἔκανε πολλὰ παραναγνώσεις ἀντιβάλλοντας τὸ χειρόγραφο G τοῦ *Βίου* τοῦ *Αἰσώπου* καὶ τὴν ἴδια διαπίστωση κάνω τώρα ποὺ ἀντιβάλλω τὴ δέκαδα τῶν χειρογράφων ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Perry γιὰ νὰ ἐκδώσῃ τὴν παραλλαγή W τοῦ *Βίου* τοῦ *Αἰσώπου*.

2. Βλ. φωτογραφία τοῦ f. 160 στὸ τέλος τοῦ τόμου. Ὁλόκληρο τὸ χειρόγραφο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι.

3. Εἶναι εὐκαιρία νὰ συμπληρώσω ἐδῶ τὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων τῶν *Γνωμῶν* μὲ ἄλλα δέκα χειρόγραφα ποὺ δὲν χρησιμοποίησε ὁ Perry καὶ ποὺ δίνουν (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρῶτο ποὺ εἶναι πλήρες) ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς *Γνώμες*. Τὰ χειρόγραφα αὐτά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχω δεῖ μόνο τὰ τέσσερα πρῶτα, εἶναι τὰ ἐξῆς: 11) Marcianus Gr. XI, 23 (=coll. 1292, olim Nanianus 296), τοῦ 16ου αἰώνα (ἀρχές), ff. 175-178 (=M). Περιέχει καὶ τὶς 20 *Γνώμες* μὲ τὴν ἐξῆς σειρά: 1-6, 8, 10, 16, 17, 11, 9, 7, 12, 15, 14, 13, 18-20. Κατάγειται ἀπὸ τὸ B, γιὰτι ἐπαναλαμβάνει ὅλα τὰ ἰδιαιτέρα λάθη τοῦ B καὶ προσθέτει τὰ δικά του. 12) Paris. Gr. 1259, f. 345^V (=Pf), γραμμένο ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Ἰωακείμ τὸ 1516: *Σεκουῖνδου πυθαγορικοῦ τί ἐστι γυνή*. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει τὰ λάθη τῶν PaPb προσθέτοντας ὀρισμένα δικά του. 13) Paris. Gr. 1630, f. 190^V (=Pg), βομβύκινος, τοῦ 14ου αἰώνα: *Σεκουῖνδος ἐρωτηθεὶς τί ἐστι γυνή ἐφη: ἀνδρὸς κίνδυνος, οἰκίας ζάλη καὶ καθημερινὴ ζημία νικῶσα καὶ αὐτὴν τὴν ἀμμαιμακίτην* (supra lineam ἀκαταπόνητον) *χίμαιραν*. 14) Mosquensis 298=Vladimir 436, βομβύκινος, τοῦ 14ου-15ου αἰώνα, f. 246^V (*Τί ἐστι ἀνθρωπος. Τί ἐστι γυνή*): τὸ χειρόγραφο αὐτὸ πρέπει νὰ κατὰγεται ἀπὸ τὸ N, γιὰτι ἐπαναλαμβάνει τὰ ἰδιαιτέρα σφάλματα τοῦ N καὶ προσθέτει τὰ δικά του. 15) Canart, *L'archivio di S. Pietro*, H 45, f. 119 (*τί ἐστι φίλος*), f. 148 (*τί ἐστιν ἄνθρωπος*), τοῦ 13ου αἰώνα. 16) Vatic. Gr. 1700, f. 25, τοῦ ἔτους 1332-33. 17) Vatic. Gr. 1556, τοῦ 15ου αἰώνα: *τί ἐστι γυνή*. 18) Laurentianus Gr. Plut. VII, cod. XV, f. 202, μεμβράνινος, τοῦ 11ου αἰώνα. 19) Ambros. 409, f. 68, τοῦ 15ου αἰώνα. 20) Taurinensis 284, Reg. Var. 484, f. 179^V, τοῦ 13ου αἰώνα.

στὸν 12ο αἰώνα, ἐνῶ ὁ Omont¹ τὸν χρονολογεῖ στὸν 14ο αἰώνα. Συνεχίζω νὰ πιστεύω ὅτι ἡ χρονολόγησις τοῦ Omont εἶναι λανθασμένη: ἡ γραφή τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ μοιάζει πολὺ μὲ τὴν γραφή τοῦ Vaticanus Palatinus Graecus 13, ποῦ εἶναι χρονολογημένος τὸ 1167².

Στῆ σσημ. 34 ὁ κήσοράς μου ἐκτοξεύει ἐναντίον μου μιὰ βαρύτερη κατηγορία: «See ByzZ, 58 (1965) 366. Hunger's correction is repeated by Papathomopoulos without reference to Hunger and the same omission recurs, whenever useful observations of Hunger are repeated by Papathomopoulos». «Ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ διόρθωσις τοῦ Hunger: ὁ αὐστριακὸς φιλόλογος περιορίζεται νὰ ἀντιβάλλει τὸ R, τοῦ ὁποίου τὶς φωτογραφίες δίνει ὁ Perry στὸ τέλος τῆς ἐκδόσεώς του, καὶ ἔτσι ἐπισημαίνει δύο παραναγνώσεις τοῦ Perry: *Quaest. 5 ἀδιάπτωτον R* (ἔχι ἀδιάστωτον), 10 *ἐννεαπνεύμονος R* (ἔχι ἐννεαπνεύμων), ἐνῶ παραλείπει νὰ ἀναφέρει τὶς παραναγνώσεις: 10 *αἰχιυδα R* (ἔχι ἔχιδα), 15 *βερηδάσης R* (ἔχι βερεδάσης), 16 *ἀόρατος ἐπιθυμία μετὰ ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν στόμα R*. Ἐφόσον ὁ Hunger δὲν ἀναφέρει αὐτὲς τὶς τρεῖς παραναγνώσεις τοῦ Perry στὸ R, ὅπως καὶ δὲν ἀναφέρει τὶς ἐβδομήντα ἐννέα ἄλλες παραναγνώσεις τοῦ Perry στὰ ὀκτὼ ἄλλα χειρόγραφα (κι οὔτε μποροῦσε νὰ τὶς ἀναφέρει, μιὰ καὶ δὲν διέθετε μικροταινίες αὐτῶν τῶν χειρογράφων), φαίνεται ὅτι αὐτὲς τουλάχιστον τὶς ὀγδόντα δύο (3+79) παραναγνώσεις τὶς διαπίστωσα μόνος μου ἀπὸ τὸ R καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα χειρόγραφα, ἀφοῦ ἔκανα τὸν κόπο νὰ παραγγείλω μικροταινίες ἢ φωτογραφίες αὐτῶν τῶν τελευταίων. Ἀντίθετα, τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ ὅλα τὰ χειρόγραφα, δηλ. τὸ R, ποῦ μποροῦσα χωρὶς κανένα κόπο νὰ τὸ ἀντιβάλλω χάρις στὶς φωτογραφίες ποῦ δίνει ὁ Perry, πρέπει λογικὰ νὰ παραδεχοῦμε ὅτι τὸ ἔχω ἀντιβάλλει, ἀλλὰ τὶς δύο καὶ μόνον παραναγνώσεις ποῦ ἐπισημαίνει ὁ Hunger (καὶ στὶς ὁποῖες περιορίζονται οἱ «useful observations of Hunger»)³ εἶχα φαίνεται τὴν παράδοξον ἐμπνευσιν νὰ μὴ τὶς διαπιστώσω ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀλλὰ νὰ τὶς «δανεισθῶ» ἀπὸ τὸν Hunger καὶ ἔτσι νὰ κερδίσω ἀπὸ τὸν ἐπικριτὴ μου τὸν τίτλον τοῦ λογοκλόπου⁴.

¹ Ἄς ἔλθουμε τώρα στὸ ἄρθρον τοῦ Παπαδημητρίου, ὁ ὁποῖος ξεκινώντας

1. Bl. H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, vol. 2 (Paris 1888), σ. 94.

2. Bl. P. F. De'Cavalieri et I. Lietzmann, *Specimina Codicum Graecorum Vaticanorum* (Βερολίνο - Λιψία 1929), 30.

3. Ἀντίθετα, ὁ Παπαδημητρίου ποῦ ἔχει ὑπόψιν τὸν Hunger δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ γράφει (σελ. 84) πὼς μετὰ τὸν εἶναι ἡ γραφή τοῦ R, τὴ στιγμὴ ποῦ ὁ Hunger (σελ. 366) εἶχε ἤδη ἐπισημάνει τὴν παρανάγνωσιν αὐτὴ τοῦ Perry καὶ ὑποδείξει τὴ σωστὴ γραφὴ μετὰ τὸν R.

4. Στὸ ἄρθρον μου *Aesopica I* ἐπαινώ τὸν Παπαδημητρίου γιὰ τὴν πετυχημένη διόρθωσιν τοῦ ἧς ποῦ δίνει τὸ χφ G σὲ εἰς (βλ. 'I. - Θ. Παπαδημητρίου, *Κριτικά κ.ά. εἰς τὴν*

ἀπὸ μιὰ ὑπόδειξη τοῦ L. Pearson¹ μελετᾶ τις ἀθησαύριστες ἀπὸ τὸ *LSJ*⁹ λέξεις τοῦ Σεκουῖνδου, καὶ ἄς σημειώσουμε μιὰ δήλωση τοῦ μελετητῆ (δ.π., σελ. 77): «In all instances, and with the aid of Perry's *apparatus criticus*, close attention is paid to the ms tradition of the passages in which the words discussed occur».

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν συζητᾶ τις ἀπόψεις μου γιὰ τὸ στέμμα τῶν χειρογράφων τοῦ Σεκουῖνδου, κινδυνεύει ἐνίοτε νὰ κάνει ἀστήρικτους συλλογισμούς. Ἔτσι, στὶς δέκα ἀπὸ τις τριανταπέντε λέξεις ποὺ μελετᾶ ὑπάρχει ἀρκετὸ ἔδαφος γιὰ συζήτηση. Γιὰ νὰ τὴ διευκολύνω, θεωρῶ χρήσιμο νὰ παραπέμψω στὸ στέμμα τῶν χειρογράφων τοῦ Σεκουῖνδου ὅπως τὸ κατάρτισα μετὰ ἀπὸ μελέτη τῆς χειρόγραφης παράδοσης καὶ ὅπως τὸ δημοσίευσα στὴ σελίδα 379 τοῦ προηγούμενου ἄρθρου μου. Τὸ στέμμα αὐτὸ διαφέρει οὐσιαστικά ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ προτείνει ὁ Perry στὴ σελίδα 22 τῆς ἔκδοσής του.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίθετο *ἀπύθμευτον*, ὁ Παπαδημητρίου ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι «the uniform reading in the manuscripts of *Secundus*». Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ γραφὴ ποὺ δίνουν τὰ χφφ ΡαΡβΡΝΑ καὶ ἡ ἀρμενιακὴ μετάφραση, ἐνῶ τὰ ΡΒΡεV τὴν παραλείπουν.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίθετο *ἀσύγκητος*, *ον*, ὁ Παπαδημητρίου γράφει: «*ἀσύγκητος* is the corrupt reading — slightly corrected — of just one manuscript (*ἀσύγκητος* *πραγματεία* P according to Perry, *ἀσύγκητος* *πρ.* according to Papathomopoulos)». Ἄλλὰ τί σημαίνουν αὐτὰ τὰ according; Πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὲς ἀπόψεις ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει τὴν ὀρθότητα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, ἢ πρόκειται γιὰ κάτι ποὺ εἶναι ἢ δὲν εἶναι σωστὸ καὶ ποὺ εὐκόλα διαπιστώνεται, ἀρκεῖ νὰ κοιτάξουμε τὸ χειρόγραφο ἢ τὴ μικροταινία του, ἂν φυσικὰ τὴν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας²;

περὶ Αἰσώπου Μυθιστοριᾶν, Συμβολὴ Β', στὴν Ἴαθηναῖ 73-74, 1972 - 1973, σελ. 238-9), ἀλλὰ μοῦ εἶχε τότε διαφύγει ὅτι ἡ διόρθωση αὐτὴ (μιὰ ἀπὸ τις πέντε ποὺ παρουσιάζει στὸ ἄρθρο του ὁ Παπαδημητρίου) εἶχε ἤδη γίνῃ ἀπὸ τὸν Dölger (*ByzZ* 46, 1953, σελ. 377) στὴ βιβλιοκρισία του γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν *Aesopica* ἀπὸ τὸν Perry, ὅπως στὴν ἴδια βιβλιοκρισία ὁ Dölger εἶχε ἤδη κάνει δύο («*Ἀτλας τὸν ἀντὶ ἄτλαστον*, ἀπ' ἐμαυτῆς ἀντὶ ἐπ' ἐμαυτῆς) ἀπὸ τις ἔξι ἄλλες διορθώσεις ποὺ προτείνει ὁ Παπαδημητρίου σὲ ἕνα ἄλλο ἄρθρο του (*Κριτικὰ κ.ἀ. εἰς τὴν περὶ Αἰσώπου Μυθιστοριᾶν, Συμβολὴ Α'*, στὸ *Πλάτων* 21, 1969, σελ. 255 καὶ 262-4). Σ' ἕνα σύνολο ἔντεκα διορθώσεων τοῦ Παπαδημητρίου, οἱ τρεῖς εἶχαν λοιπὸν ἤδη προταθεῖ 15-20 χρόνια πρωτύτερα ἀπὸ τὸν Dölger, χωρὶς ὁ Παπαδημητρίου νὰ ἀναφέρει αὐτὸ τὸ γεγονός. Φαντάζομαι τί μύδρους θὰ εἶχα ἐπισύρει ἂν εἶχα δεῖξει στὸ ἄρθρο μου γιὰ τὸν Αἰσώπο — καὶ ποὺ περιλαμβάνει 120 διορθώσεις — τὴν ἴδια «ἄνεση» στὴ «χρήση» τοῦ ξένου μόθου.

1. L. Pearson, στὸ *AJPh* 88, 1967, σελ. 95: «It could perhaps be suggested that a detailed examination of this vocabulary might be worthwhile...».

2. Θαυμάζει κανεὶς τὴν ἀνεση τοῦ Παπαδημητρίου ποὺ ἂν καὶ δὲν ἔχει μικροταινίες τῶν χειρογράφων τοῦ Σεκουῖνδου ἀποφαίνεται «περὶ πάντων καὶ ἄλλων τινῶν» σχετικὰ μὲ τὴ χειρόγραφη παράδοση αὐτοῦ τοῦ κειμένου.

Σχετικά με τὸ ἐπίθετο *ἄφθονος*, ὁ Παπαδημητρίου γράφει: «A clear example, however, of the passive sense of *ἄφθονος* is found in Sec., *Quaest.* 17, p. 88, 13, where the adjective is used in answer to the question τί ἐστι *πενία*. Poverty is then called *ἄφθονος*, and there can be no doubt that 'unenvied, provoking no envy' is the only possible meaning of the adjective». Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ σφαλερῆ ἀντίληψη ὅτι τὰ Pa καὶ Pb ἀποτελοῦν τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο κλάδους τῆς πρώτης οἰκογένειας (= π), ὁ Perry εἶχε υἱοθετήσει τὴ γραφὴ *ἄφθονος πραγματεία* ποὺ δίνουν αὐτὰ τὰ χφφ καὶ ὅλα τὰ χφφ τῆς δευτέρας οἰκογένειας (= b). Ἄλλὰ ὅπως ἀπέδειξα στὸ προηγούμενο ἄρθρο μου (ὁ.π., σελ. 372-5), τὰ Pa καὶ Pb σχηματίζουν ἀπλῶς μιὰ δμάδα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς δευτέρας οἰκογένειας. Συνεπῶς, ἡ συμφωνία τους μετὰ τὰ ἄλλα χφφ αὐτῆς τῆς οἰκογένειας δὲν ἀποτελεῖ κανένα λόγο ὑπεροχῆς τους ἐναντι τοῦ R. Ἄφοῦ λοιπὸν οἱ δύο γραφές εἶναι στεμματικά ἰσοδύναμες, πρέπει νὰ καταφύγουμε σὲ ἐσωτερικὰ κριτήρια. Ἄς δώσουμε ὅμως πρῶτα τὸ κείμενο μετὰ τὸ κριτικὸ του ὑπόμνημα:

ἐπινοῶν διδάσκαλος, σοφίας εὐρετής, φθόνου ἐμπορία, ἀσκόπευτος οὐσία, ἀζήμιος πραγματεία, ἀφήριστος οὐσία κλπ.

φθόνου ἐμπορία R, Papathomopoulos: *ἄφθονος πραγματεία (πραγμάτων P)* Pa BPCVPNA, Perry || *ἀσκόπευτος οὐσία* post *ἐμπορία* add. PaBPCPNA, Perry Papathomopoulos: om. RV fort. recte || *ἀζήμιος πραγματεία* R, Perry Papathomopoulos: *ἀζημίωτος ἐμπορία* PaBPCVPN (LSJ), om. A.

Ἄν στὴν περίπτωση τῶν γραφῶν *φθόνου ἐμπορία* καὶ *ἄφθονος πραγματεία* ὁ Perry υἱοθετεῖ τὴ δευτέρη, στηριζόμενος, ὅπως φαίνεται, στὴ συμφωνία τοῦ Pa μετὰ τὰ ἄλλα χφφ τῆς δευτέρας οἰκογένειας, διερωτᾶται κανεὶς γιατί προτιμᾷ τὴ γραφὴ *ἀζήμιος πραγματεία* ποὺ τὴ δίνει μόνο τὸ R ἀπὸ τὴ γραφὴ *ἀζημίωτος ἐμπορία* ποὺ τὴ δίνει πάλι τὸ Pa μετὰ τὰ ἄλλα χφφ. Στὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς του εἶναι λοιπὸν ἀντιφατικά. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ δὲν προβληματίζει τὸν Παπαδημητρίου ποὺ στὴν περίπτωση τῶν γραφῶν *φθόνου ἐμπορία* / *ἄφθονος πραγματεία* δὲν ἀναφέρει καθόλου τὴ γραφὴ τοῦ R καὶ ἔτσι ἀφήνει τὸν ἀνύποπτο ἀναγνώστη του νὰ νομίζει ὅτι ἡ μοναδικὴ γραφὴ ἐδῶ εἶναι ἡ γραφὴ *ἄφθονος πραγματεία*. Παρατηροῦμε ὅμως ὅτι: α) στὶς δύο περιπτώσεις καὶ κατὰ ἀντίστροφη σειρά (*φθόνου ἐμπορία*, *ἀζήμιος πραγματεία* × *ἄφθονος πραγματεία*, *ἀζημίωτος ἐμπορία*) τὸ R ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τὰ ὑπόλοιπα χφφ ἀπὸ τὴν ἄλλη μᾶς δίνουν τὰ οὐσιαστικὰ *ἐμπορία* καὶ *πραγματεία*, β) ἂν υἱοθετήσουμε τὴ γραφὴ τῶν ὑπολοίπων χφφ στὴν πρώτη περίπτωση καὶ τὴ γραφὴ τοῦ R στὴ δευτέρη, ὅπως ἔκανε ὁ Perry καὶ δέχεται ὁ Παπαδημητρίου, τὸ οὐσιαστικὸ *ἐμπορία*, τοῦ ὁποῦ ἡ ὑπαρξη στηρίζεται ἄμεσα στὸ R καὶ ἔμμεσα στὰ ἄλλα χφφ, ἐξαφανίζεται καὶ προκαλεῖται ἔτσι μιὰ ἀδέξια ἐπανάληψη τῆς λέξης *πραγματεία* (*ἄφθονος πραγμα-*

τεία, ἀζήμιος πραγματεία). Ἀντίθετα, τὸ κείμενο τοῦ R καὶ στὶς δύο περιπτώσεις εἶναι πλουσιότερο σὲ ἔννοιες καὶ κομψότερο στὸ ὄφρος. Ἡ γραφή φθόνου ἐμπορία σημαίνει κατὰ τὴ γνώμη μου «ἐμπόριο φθόνου», πρβ. καὶ 16 φθόνου σύνοικος. Ἀπὸ τὴ στιγμή λοιπὸν ποῦ τὸ R φαίνεται νὰ δίνει τὴ σωστή γραφή, ὁ συλλογισμὸς τοῦ Παπαδημητρίου γιὰ τὸ ἐπίθετο ἄφθορος πέφτει στὸ κενὸ καί, συνεπῶς, δὲν ἐπείγει καθόλου ἢ εἰσαγωγή του στὸ *LSJ* μὲ τὴ σημασία τοῦ unenvied, ἐφόσον εἶναι λέξη ἀνύπαρκτη στὸ κείμενο τοῦ Σεκουῖδου.

Γιὰ τὴ μετοχὴ διδασκαλουμένη, ὁ Παπαδημητρίου γράφει ὅτι «is transmitted only by cod. B, while the other codices have a lacuna here». Ἀκριβέστερα, θὰ ἔπρεπε νὰ πεῖ ὅτι τὴ γραφή αὐτὴ τὴ δίνει καὶ ἡ ἀρμενικὴ μετάφραση (*misery according to instructions*), ἐνῶ τὸ R παραλείπει τὶς λέξεις διδασκαλουμένη μοῖρα. Ἀντίθετα, τὰ δύο ἄλλα χειρόγραφα ποῦ δίνουν αὐτὴ τὴ Γνώμη, δηλ. τὰ Pa καὶ Pb, δὲν ἔχουν ἀπλῶς ἓνα χάσμα ἐδῶ, ἀλλὰ σταματοῦν στὴ λέξη ἐπιθυμία καὶ παραλείπουν τὸ ὑπόλοιπο κείμενο τῆς Γνώμης αὐτῆς ἀπὸ τὸ διδασκαλουμένη μέχρι τὸ τέλος, ἐνῶ — θὰ ἔπρεπε νὰ προσθέσει ὁ Παπαδημητρίου — τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα παραλείπουν ἐντελῶς αὐτὴ τὴ Γνώμη.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίθετο δυσνοούμενον, ὁ Παπαδημητρίου, ἀφοῦ μᾶς «πληροφορήσει» ὅτι τὰ χειρόγραφα BV δίνουν τὴ γραφή δυσνόητος (ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ δυσνόητον), προσθέτει ὅτι τὸ ἀρμενικὸ κείμενο δίνει ἐδῶ τὴ γραφή «a problematical concept (Perry, *Quaest.* 2, p. 111) and this — contrary to what Papathomopoulos states *Quaest.* 3 apparatus cr. ad loc — confirms the reading δυσνοούμενον ζήτημα or δυσνόητον ζήτη. rather than νόου ζήτημα». Ὅμως, σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου του (σελ. 19), ὁ ἴδιος ὁ Perry μεταφράζει διαφορετικὰ τὴ γραφή αὐτὴ τοῦ ἀρμενικοῦ κειμένου (*Knowledge — or idea — that must be sought out [imast chndreli]*) καὶ θεωρεῖ ὅτι ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ γραφή τῶν PaPb νόου ζήτημα. Συνεπῶς, ἂν ὑπάρχει λάθος, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἀμφιβάλλω, τὸ λάθος αὐτὸ τὸ διέπραξε ὁ Perry καὶ τὸ ἐπανελάβα ἐγώ.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίθετο ἐννεαπνεύμων, ὁ Παπαδημητρίου (σελ. 83) μεταχειρίζεται τὴν pious περίφραση («in this instance Perry's apparatus cr. is incomplete»), ἀντὶ νὰ πεῖ ἀπερίφραστα ὅτι αὐτὸ εἶναι λαθησμένο.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίθετο ἐνυπόστατος (ἐνυπόστατον κειμήλιον), ποῦ ὁ Perry μεταφράζει «a substantial and valuable possession», παρατηρῶ τὰ ἑξῆς : 1) Ὁ Παπαδημητρίου δὲν ἀναφέρει καθόλου πῶς ἐνυπόστατον εἶναι ἡ γραφή μόνον τῶν BPCV, ἐνῶ τρία ἄλλα χειρόγραφα τῆς β' οἰκογένειας, δηλ. τὰ PNA, δίνουν ἀνυπόστατον κειμήλιον καὶ τὸ R, ποῦ ἀντιπροσωπεύει ἐδῶ τὴν α' οἰκογένεια, δίνει τὴ γραφή ἀνυπόστατον κειμήλιον, ποῦ θυμίζει τὸν χαρακτηρισμὸ «a thing which everybody needs and is not easily found» τοῦ ἀρμενικοῦ

κειμένου. Συνεπώς ή γραφή τῶν ΡΝΑ κατά τὸ πρῶτο συνθετικό συμφωνεῖ μετὰ τὴν γραφή τοῦ R, ἐνῶ κατά τὸ δεύτερο συνθετικό συμφωνεῖ μετὰ τὰ ΒΡcV. Ἐὰν προστεθεῖ ὅτι στὰ ΡαΡb τὸ κείμενο λείπει ἀπὸ τὴν λέξιν ἀγκῶν πού προηγεῖται μέχρι τὸ τέλος τῆς Γνώμης αὐτῆς. Ἡ παράδοση λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν εἶναι κἀν ὁμόφωνη στὸ ἐσωτερικὸ τῆς β' οἰκογένειας καὶ διχάζεται ἀνάμεσα στὴν α' καὶ τὴ β' οἰκογένεια. 2) Ἡ γραφή τοῦ R μετὰ τὸ ἀπαισιόδοξο περιεχόμενό της (ἄνα πολῦτιμο πράγμα πού δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ὑποτάξει καὶ ἔτσι νὰ τὸ ἔχει στὴ διάθεσή του ὅταν τὸ χρειασθεῖ) ἢ ἔστω ἡ γραφή τῶν ΡΝΑ ἀνυπόστατον («ἀνυπαρκτο» ἢ «χωρὶς σίγουρη βάση») ἐναρμονίζονται καλύτερα μετὰ τὸ ἀπαισιόδοξο περιεχόμενο τῶν ἑπτὰ ἀπὸ τοὺς ἑννέα ἄλλους χαρακτηρισμοὺς αὐτῆς τῆς Γνώμης καὶ τὴ γενικότερη ἀπαισιόδοξη διάθεση τοῦ Σεκοῦνδου.

Συμπερασματικὰ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Παπαδημητρίου ὅτι ἡ λέξις ἀνυπόστατον «is found already in a passage of Secundus» δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸς.

Σχετικὰ μετὰ τὸ οὐσιαστικὸ κύκλευμα, ὁ Παπαδημητρίου (σελ. 84) γράφει: «the reading [κύκλευμα] might have even been adopted into the text of *Quaest.* 5, too, from the viewpoint of stemmatics, because from Perry's stemma (ibid. p. 22) it results that it is equally well-supported by the tradition as the reading κύκλωμα, which he chose». Ἐὰν ἀπὸ τὸ ἐσφαλμένο στέμμα τοῦ Perry συνάγεται ὅτι οἱ γραφές κύκλευμα καὶ κύκλωμα εἶναι ἰσοδύναμες καὶ ὁ Perry (ἄκριτα καὶ χωρὶς νὰ συσχετίσει τὴν *Quaestio* 5, ὅπου, ἔστω, ὑπῆρχε γι' αὐτὸν ἓνα στεμματικὸ πρόβλημα, μετὰ τὴν *Quaestio* 1, ὅπου ἡ γραφή κύκλευμα δὲν παρουσιάζει κανένα στεμματικὸ πρόβλημα, καὶ μετὰ τὴν *Quaestio* 6, ὅπου τὸ σύνθετο ἀνακύκλευμα ἐπίσης δὲν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα) προτίμησε στὸ 5 τὴν γραφήν κύκλωμα, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ δικό μου στέμμα φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ μόνη σωστὴ εἶναι ἡ γραφήν κύκλευμα. Συνεπὸς ὄχι μόνον ἡ ἀναφορὰ τῆς λέξεως κύκλωμα στὴν *Quaest.* 1 πρέπει νὰ ἀπαλειφθεῖ, ὅπως προτείνει ὁ Παπαδημητρίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναφορὰ τῆς ἴδιας λέξεως στὴν *Quaest.* 5.

Σχετικὰ μετὰ τὰ ὀνόματα παννυχισμὸς καὶ παννύχισμα ὁ Παπαδημητρίου μᾶς δίνει ἓνα ἀκόμη μάθημα μεθοδολογίας. Ὁ πρῶτος τύπος ἀναφέρεται στὸ *Corpus Glossariorum Latinorum*, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἀναφέρεται δύο φορές στὸν Σεκοῦνδο, *Quaest.* 6 καὶ 7 :

6 παννύχισμα RPNA, Perry Papathomopoulos : παννυχισμὸς ΡαΡb ΒΡcV.

7 παννύχισμα RP, Perry Papathomopoulos : παννυχισμὸς ΡαΡbΡd ΒΡcV om. NA.

Ὁ Παπαδημητρίου ἰσχυρίζεται ὅτι ἀπὸ στεμματικὴ ἀποψη ἡ γραφή παννυχισμὸς «could have been admitted into the text in place of παννύχισμα,

and from an other viewpoint it seems preferable, since the latter form is not attested by any other source». Μολονότι ξεκινώντας ἀπὸ ἐσφαλμένο στέμμα ὁ Perry νόμιζε πὼς οἱ δύο γραφές ἦταν στεμματικά ἰσοδύναμες (ἀφοῦ παραδίδονται ἢ κάθε μία ἀπὸ ἐκπροσώπους καὶ τῶν δύο οἰκογενειῶν), ὅμως δὲν δίστασε νὰ υἱοθετήσῃ καὶ στὰ δύο σημεῖα τῆ γραφῆ τοῦ R ἀναγνωρίζοντας τὴ γενικότερη ὑπεροχὴ του. Ἡ καινούργια κατάταξη τῶν χειρογράφων PaPb στὴν οἰκογένεια b (βλ. προηγούμενο ἄρθρο μου, σελ. 372-5) ἀποδεικνύει καὶ στεμματικά τὴν ὑπεροχὴ τῆς γραφῆς παννύχισμα. Τὴν ὑπεροχὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ μειώσῃ ἢ ὑπαρξῆ τῆς γραφῆς παννυχισμός στὸ *Corpus Glossarium Latinorum*.

Σχετικὰ μὲ τὸ οὐσιαστικὸ συνοδευτῆς ὁ Παπαδημητρίου (σελ. 86) γράφει: τὸ ὄνομα αὐτὸ «is found... in the text of Sec. *Quaest.* 15, p. 88, 1 *ἀνέμων συνοδευτῆς* [sc. ναύτης ἐστὶ], but it rests on the authority of a single manuscript. Nevertheless, this reading is contextually superior to the variants of the other mss., and the genuineness of the word is supported indirectly by the well-attested verb *συνοδεύω* and by similar indirect compounds used by other late authors (*ἐφοδευτῆς, μεθοδευτῆς, περιοδευτῆς*)». Ἡ παράθεση τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος ἀπὸ τὴν ἔκδοσή μου θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ ἀξιολογήσουμε τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Παπαδημητρίου :

ἀνέμων (ἄμμων R) *ἰχθυεῖτης* (ἐραστής Pa) hoc loco RPa, Aeth. (*vestigii ventorum sectator*) : post *μονομάχος* transp. BPCPN om.A || *ἀνέμων συνοδευτῆς* (*συνοδεύς* B *σύνδοδος* PNA) post *βερεθάριος* add. BPCPNA : om. recte RPa; ut glossema seclusi.

Ἡ γραφὴ *ἀνέμων ἰχθυεῖτης*, ποὺ τὴ δίνουν τὸ R καὶ ἕνας ἐκπρόσωπος τῆς β' οἰκογένειας, δηλ. τὸ Pa, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰθιοπικὴ μετάφραση ποὺ ἀνήκει στὴ β' οἰκογένεια (γιατὴν ἀραβικὴ «*he goes along with the winds*» τὰ πράγματα δὲν εἶναι ξεκάθαρα), εἶναι ἢ στεμματικά σωστὴ, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ γραφὴ *ἀνέμων συνοδευτῆς* τοῦ Pc εἶναι στεμματικά ἀπαράδεκτη. Ἐπὶ πλέον τὴν πρώτη γραφὴ τὴ δίνουν καὶ τὰ BPCPN, μόνον ποὺ τὴ μετατοπίζουν λίγο πρὶ κατῶ, μετὰ ἀπὸ τὸ *μονομάχος*. Τέλος, ἡ δευτέρη γραφὴ δὲν εἶναι μόνον στεμματικά κατώτερη ἀπὸ τὴν πρώτη, ἀλλὰ καὶ «contextually» ἀποτελεῖ ἐπανάληψη - μετάφραση (αγλώσσημα) τῆς πρώτης. Συνεπῶς, ἀντίθετα ἀπὸ ὅσα μᾶς λέει ὁ Παπαδημητρίου, ἡ παραπομπὴ στὸν Σεκουῦνδο γιὰ τὴ λέξη *συνοδευτῆς* δὲν ἔχει καμιά θέση στὸ *LSJ*.

Τέλος, θὰ ἤθελα κι ἐγὼ μὲ τὴ σειρά μου νὰ προτείνω νὰ περιληφθοῦν στὸ *LSJ* οἱ λέξεις *νηρηῶν* (*Quaest.* 2, ἀμάρτυρη), *δωδεκάμοιρος* (*Quaest.*, 4, εἰκασία μου), *ἀπόταξις* (*Quaest.* 4 νέα σημασία), *ζωτικὴ* (*Quaest.* 4, ἀμάρτυρη, πρβλ. *ζωότης* Πλούτ. 2.1001 B, Γαλην. 5.6.336), *ἐόρτιον* (*Quaest.* 6 «πὸ

ἀνήκει ἢ ἀρμόζει σὲ γιορτή, σεμνοπρεπής» : Γρηγ. Ναζ. II 625 A, III 4023 A, Δαμασκ. III 645 B κλπ.), γιὰ τὴν παράδοση τῶν ὁποίων παραπέμπω στὴν ἔκδοσή μου¹.

1. Εἶναι εὐκαιρία νὰ διορθώσω μερικὰ λάθη ἢ παραλείψεις στὴν ἔκδοσή μου: Στὴ σελ. 369: ὁ μεταφραστὴς στὰ ἀγγλικά τῆς ἀρμενικῆς καὶ τῆς συριακῆς μετάφρασης εἶναι ὁ Perry. - Στὴ σελ. 373 ἀνέμων παίγνιον RPa, a plaything of the winds Arm. : om. PN ABPc (V) Arab. Aeth. - Ibid. ἄδηλος σωτηρία RPa invisible safety Arm. : om. PNA BPcV Arab. - Στὴ σελ. 376, Quiaest. 5 αἰθέριον κύκλευμα fere b, a circle in the heavens Arm. : θερινὸν κύκλευμα R. - Στὴ σελ. 381, σημ. 2 : ἡ γραφὴ ὄλων τῶν ἄλλων χειρογράφων (ἔχι τοῦ R) συμφωνεῖ μὲ τὴ γραφὴ τοῦ ἀρμενικοῦ κειμένου.

R É S U M É

L'auteur du présent article : a) répond aux attaques abusives et hargneuses de J. - Th. Papademetriou (*Notes on the Vocabulary of Secundus Taciturnus*, dans *Glotta* 56, 1978, p. 73, notes 1-2, p. 74, note 3, et p. 83, note 34) contre l'étude qu'il avait lui-même publiée dans *Dodone* 5, 1976, p. 369-391 (M. Παπαθωμόπουλου, *Οἱ Γνώμες τοῦ Σεκούνδου*), b) critique l'article de Papademetriou en ce qui concerne dix mots du vocabulaire de Secundus (sur les trente-cinq qu'il étudie) et relève les erreurs méthodologiques de Papademetriou auxquelles celui-ci a été souvent induit à cause des collations fautives et du stemma erroné et périmé de B.E. Perry, c) propose l'acception dans le *LSJ* de cinq nouveaux mots (νηρηῶν, δωδεκάμοιρος, ἀπόταξις, ζωστική et ἐόρτιον), d) complète la liste des mss de Secundus les faisant passer de dix que connaissait B.E. Perry à vingt.

